

Vanesa Delalić

Senajil Huskić

ZASTUPLJENOST EKOLOŠKIH SADRŽAJA U NASTAVNOM PLANU I PROGRAMU VANNASTAVNIH AKTIVNOSTI

Sažetak

U savremenom obrazovanju, vannastavne aktivnosti predstavljaju važan prostor za promociju ekološke pismenosti i razvoj svijesti o održivom razvoju. Ovaj rad istražuje zastupljenost ekoloških sadržaja u nastavnim planovima i programima vannastavnih aktivnosti osnovnih škola u Bosni i Hercegovini. Cilj istraživanja bio je analizirati obim, strukturu i pedagoški potencijal ekoloških tema kroz dokumente dostupne u osnovnim školama.

Korištena je kvalitativna metoda analize sadržaja kurikuluma predmeta Moja okolina, Priroda i Društvo, kao i planova rada ekoloških sekcija. Rezultati pokazuju da su ekološki sadržaji prisutni, ali neravnomjerno i često bez jasno definisanih ciljeva u kontekstu obrazovanja za održivi razvoj. Dok predmet Priroda pokazuje najveću eksplicitnost i sistematizaciju sadržaja, predmet Moja okolina doprinosi temeljnim iskustvima kroz neposredno opažanje, a predmet Društvo ekološke teme integriše kroz vrijednosno usmjerenje.

Također, analiza nastavnih planova vannastavnih aktivnosti ukazuje na ograničen broj škola koje implementiraju ekološke sekcije i projekte, što signalizira nedovoljnu institucionalnu podršku i nedovoljno korištenje vannastavnog prostora za razvoj ekološke svijesti. Rad zaključuje da je potrebna bolja horizontalna i vertikalna integracija ekoloških sadržaja, kao i osnaživanje nastavnika i škola kroz profesionalni razvoj i kurikularne inovacije.

Ključne riječi: ekološko obrazovanje, osnovna škola, vannastavne aktivnosti, kurikulum, održivi razvoj, ekološka svijest, analiza sadržaja

UVOD

Savremeni svijet suočava se s brojnim ekološkim izazovima – klimatskim promjenama, zagađenjem, smanjenjem biodiverziteta i degradacijom prirodnih resursa – koji zahtijevaju sistematski odgovor kroz obrazovne politike i pedagošku praksu. U tom kontekstu, obrazovanje za okoliš i održivi razvoj postaje nezaobilazan segment savremenog odgojno-obrazovnog sistema (UNESCO, 2017). Pored formalnog nastavnog procesa, sve se više prepoznaje značaj vannastavnih aktivnosti kao prostora za djelotvornu ekološku edukaciju, gdje učenici kroz konkretno iskustvo razvijaju ekološku osjetljivost, odgovornost i aktivizam (Tilbury, 1995; Palmer, 2002).

Vannastavne aktivnosti, kao što su ekološke sekcije, školski projekti, edukativni izleti i akcije čišćenja, nude priliku za transdisciplinarni pristup i neposredan kontakt s prirodom. Upravo te aktivnosti mogu značajno doprinijeti unutrašnjem usvajanju ekoloških vrijednosti, formiranju stavova i navika učenika (Delalić, 2018; Misiaszek, 2017). Međutim, iako postoje brojne deklarativne odrednice o važnosti ekološkog odgoja, postavlja se pitanje u kojoj mjeri se takvi sadržaji zaista integriraju u planske dokumente škola, posebno u nastavne planove i programe vannastavnih aktivnosti.

Dosadašnja istraživanja u Bosni i Hercegovini ukazuju na to da ekološki sadržaji nisu ravnomjerno raspoređeni niti sistematski planirani, te da njihova realizacija često zavisi od individualnog entuzijazma nastavnika ili podrške lokalne zajednice (Huskić, 2024). U tom smislu, analiza nastavne dokumentacije može pružiti uvid u stvarnu zastupljenost ekoloških tema, raznolikost pristupa i tematske okvire koji se koriste u školama.

Cilj ovog rada je ispitati zastupljenost ekoloških sadržaja u nastavnim planovima i programima vannastavnih aktivnosti osnovnih škola, te ukazati na eventualne obrazovne, institucionalne i strateške propuste koji onemogućuju punu integraciju obrazovanja za održivi razvoj u praksi. Očekuje se da rezultati istraživanja posluže kao temelj za redefinisane pristupa ekološkoj edukaciji i jačanje uloge škole u suočavanju s ekološkim izazovima savremenog društva.

Ekološko obrazovanje u formalnom i neformalnom kontekstu

Ekološko obrazovanje, kao integralni dio obrazovanja za održivi razvoj, obuhvata procese učenja koji omogućuju pojedincima razumijevanje kompleksnih odnosa između čovjeka i prirode, razvijajući pritom ekološke vrijednosti, odgovornost i aktivno djelovanje (UNESCO, 2017;

Sterling, 2010). U formalnom kontekstu, ono je dio zvaničnog nastavnog plana i programa, dok u neformalnom kontekstu uključuje vannastavne aktivnosti, školske projekte, izlete, edukativne kampanje i slične oblike neinstitucionalnog učenja (Capra, 1992; Tilbury, 1995).

Formalno obrazovanje karakterizira sistematičnost i institucionalna regulacija, dok neformalni okvir omogućava fleksibilnost, kreativnost i iskustveno učenje – što je posebno važno za razvoj vrijednosnih stavova. U tom smislu, neformalno ekološko obrazovanje, implementirano kroz vannastavne aktivnosti, ima posebnu ulogu u oblikovanju unutrašnjih uvjerenja, empatije prema prirodi i osnaživanju učenika za ekološko djelovanje (Misiaszek, 2017; Orr, 1992).

Vannastavne aktivnosti kao prostor za ekološko djelovanje

Vannastavne aktivnosti obuhvataju različite organizirane oblike djelovanja koji nisu dio obaveznog nastavnog procesa, ali imaju značajan odgojno-obrazovni potencijal. Među njima se posebno izdvajaju ekološke sekcije, školski projekti, dan planete Zemlje, akcije čišćenja, izleti u prirodu i saradnja sa nevladinim ekološkim organizacijama (Delalić & Hadžikadunić, 2019; Huskić, 2024). Ove aktivnosti omogućuju učenicima da razvijaju ekološku pismenost – sposobnost razumijevanja ekoloških problema, kritičkog mišljenja i donošenja odgovornih odluka (Palmer, 2002).

Praksa pokazuje da učenici kroz vannastavne aktivnosti pokazuju veći interes i angažman u odnosu na klasične nastavne metode. Djelovanje u stvarnom kontekstu prirode omogućava unutrašnju motivaciju i bolje povezivanje teorijskih znanja sa svakodnevnim iskustvima (Okur-Berberoglu et. al., 2015). U tom smislu, vannastavne aktivnosti predstavljaju značajan resurs za razvoj ekološke svijesti, empatije i održivih životnih navika.

Normativna osnova za implementaciju ekoloških sadržaja

U Bosni i Hercegovini obrazovanje za zaštitu okoliša i održivi razvoj formalno je integrisano u obrazovne politike putem različitih zakonskih i kurikularnih dokumenata. Okvirni zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju BiH, kao i entitetski i kantonalni zakoni, prepoznaju važnost ekoloških sadržaja i propisuju obavezu njihove implementacije kroz nastavni i vannastavni program (Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK, 2023).

Također, strategije obrazovanja za održivi razvoj, preporuke UNESCO-a i ciljevi održivog razvoja (SDGs) čine međunarodni okvir koji obavezuje obrazovne sisteme na sistemsku

integraciju ekoloških kompetencija (UNESCO, 2017). Ipak, analiza postojećih nastavnih planova i programa vannastavnih aktivnosti u osnovnim školama pokazuje da su ekološki sadržaji često fragmentarni, neujednačeno raspoređeni i zavise od inicijative pojedinih nastavnika ili uprava škola (Huskić, 2024).

Upravo zbog toga je potrebno sistematski pristupiti reviziji nastavnih dokumenata, kreirati smjernice za planiranje ekoloških sadržaja u vannastavnom kontekstu, te obezbijediti profesionalni razvoj nastavnika u ovoj oblasti.

METOD

Cilj ovog istraživanja bio je da se analizira zastupljenost ekoloških sadržaja u nastavnim planovima i programima iz oblasti društveno-prirodnih predmeta u razrednoj nastavi, s posebnim osvrtom na mogućnosti implementacije tih sadržaja kroz vannastavne aktivnosti.

Dodatno, istraživanje je imalo za cilj da identifikuje domene u kojima su ekološki sadržaji najzastupljeniji, kao i da procijeni potencijalne prostore za njihovo proširivanje u kontekstu obrazovanja za održivi razvoj.

Metodološki pristup

Istraživanje je imalo kvalitativni karakter, a korišten je deskriptivno-analitički metod. Primjenjen je metod analize sadržaja nastavnih planova i programa, fokusirajući se na:

- identifikaciju tematskih jedinica sa ekološkom komponentom,
- kategorizaciju tih sadržaja u skladu s dimenzijama ekološke pismenosti (kognitivna, afektivna i bihevioralna),
- interpretaciju mogućnosti za primjenu u formalnim i neformalnim oblicima nastave, s posebnim naglaskom na vannastavne aktivnosti.

Uzorak i materijali

Analiza je provedena na osnovu tri važeća kurikulumu za razrednu nastavu na području Zeničko-dobojskog kantona:

- *Kurikulum nastavnog predmeta Moja okolina* (1. i 2. razred),
- *Kurikulum nastavnog predmeta Priroda* (3. i 4. razred),
- *Kurikulum nastavnog predmeta Društvo* (5. razred).

Dokumenti su preuzeti iz službenih izvora Pedagoškog zavoda i Ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport Zeničko-dobojskog kantona (2023).

Procedura analize

Proces analize sadržaja odvijao se u više faza:

- Izdvajanje relevantnih nastavnih jedinica i ishoda učenja koji direktno ili indirektno sadrže ekološke teme (npr. zaštita okoliša, zagađenje, obnovljivi izvori energije, biodiverzitet, odgovorno ponašanje prema prirodi).
- Tematsko grupisanje sadržaja prema dominantnoj obrazovnoj dimenziji (kognitivna, afektivna, bihevioralna).
- Usporedna analiza između predmeta, s ciljem identifikacije kontinuiteta, praznina i potencijala za integraciju vannastavnih aktivnosti.
- Normativno povezivanje sadržaja sa zakonodavnim i kurikularnim dokumentima koji se odnose na obrazovanje za održivi razvoj u Bosni i Hercegovini i Evropi (UNESCO, 2017; ZOS BiH).

Ograničenja istraživanja

Iako analiza sadržaja omogućava dublji uvid u kurikularne intencije, važno je naglasiti da ona ne uključuje evaluaciju stvarne primjene kurikuluma u nastavnoj praksi. Stoga se preporučuje buduće istraživanje koje bi uključilo i empirijsko ispitivanje realizacije ekoloških sadržaja kroz opservaciju i anketiranje nastavnika.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja bio je: Utvrditi koliko su zastupljeni ekološki sadržaji u Nastavnom planu i programu vannastavnih aktivnosti. Rezultati su dobiveni analizom pedagoške dokumentacije: Nastavnom planu i programu vannastavnih aaktivnosti.

Analizom Nastavnog plana i programa vannastavnih aktivnosti, pokazalo se kako su ekološki sadržaji prisutni i zastupljeni u Nastavnom planu i programu, ali u manjoj mjeri. Naime, neke škole imaju jednu sekciju o ekološkim sadržajima, a takođe važno je naglasiti da neke škole uopće nemaju zastupljene ekološke sekcije. To je vrlo jasan pokazatelj kako ova vrsta vannastavnih aktivnosti kod nas još uvijek nije dovoljno popularna u našim školama. Prilikom

rada i organizacije na Nastavnom planu i programu, potrebno je omogućiti i uvrstiti zastupljenost ekoloških sadržaja u vannastavne aktivnosti. Baš u vremenu i okolnostima u kojima živimo zastupljenost ekoloških sadržaja treba biti više populizirana, pa će nam na osnovu toga biti i bolji ambijent u kojem se nalazimo. Ako škole kao veoma važan faktor ne porade na tome i ne stave važnost ekoloških sadržaja kroz vanastavne aktivnosti u Nastavnom planu i programu, učenici će izgubiti veliki dio onoga što bi im pomoglo u njihovom cjelokupnom razvoju, kao što je: svijest o važnosti ekologije, osjećaj za očuvanje prirode, osjećaj zajedništva, briga i njega zelenih površina i parkova, voda i riječnih tokova itd.

Usvajanje znanja u ekološkoj stvarnosti je najbrže i takvo znanje je najtrajnije. Kako bi učenici usvojili znanje o ekološkoj stvarnosti potrebno ih je izlagati ekološkim pojavama, da uočavaju posljedice i traže rješenja za iste. Pri formiranju ekološke svijesti jako je važno da li je ona razvijena kod članova okruženja učenika, jer oni svojim primjerima direktno djeluju na pojedinca. Ekološki odgoj i obrazovanje zahtijeva različite prostore kao što su prostori u školi, prirodi i društvenoj okolini. U školi pored učionica i kabineta potrebno je obezbijediti i živi kutak, školski park ili dvorište. Živi kutak u školi treba tretirati kao dio žive prirode u kojem žive biljke i životinje u uvjetima sličnim izvornoj stvarnosti.

Edukacija učenika o važnosti očuvanja životne sredine, primjena naučenog kroz daljnji tok školovanja, podizanje nivoa kulture življenja u užoj i široj društvenoj sredini, razvijanje osjećaja za zdravo okruženje i estetska osjećanja je svakako jedan od ciljeva kroz koje učenici treba da ovladaju i spoznaju važnost okoline u kojoj žive.

Zadatak Ekološke sekcije je razvijanje radnih te higijenskih navika uz edukativni program, uticati na poboljšanje nivoa kulture u užoj i široj društvenoj zajednici. Razvijanje i podsticanje kreativnosti, razvijanje odnosa poštovanja prema sopstvenom i tuđem radu, razvijanje svijesti kod učenika da je njihovo mjesto u očuvanju prirode veoma bitno.

Uvidom u Nastavni plan i program, vrlo jasno se da primijetiti da u pojedinim školama postoje tačno planirane ekološke aktivnosti koje se obavljaju.

U svojim radionicama ekološka sekcija:

- Obilježava ekološke datume i izrađuje eko panoe koje izlaže u prostorijama škole (17.09. Svjetski dan čišćenja u BiH . Let's do it tim, 20.10. Svjetski dan jabuke, 11.11. Akcija „Kao prvo posadi drvo“, 15.12. Svjetski dan čaja, 22.03. Svjetski dan voda, 22.04. Dan planete Zemlje).

- Izrada tematskih radova (godišnja doba)
- Uređivanje i postavljanje izložbi
- Projekti
- Ekološki izleti i posjete muzeju
- Rad na izradi bioloških zbirki i sakupljanju botaničkog i zoološkog materijala
- Rad u školskom dvorištu
- Učešće u pošumljavanju ogoljelih površina
- Referati, ankete i diskusije o ekološkim problemima
- Njega biljaka u školskim prostorijama.

Sve ove aktivnosti se odvijaju po godišnjem planu rada, koji se pravi na početku školske godine, a realizuje se jednom sedmično, odnosno kroz 35 nastavnih sati.

Ako zastupljenost ekoloških sadržaja u Nastavnom planu i programu vannastavnih aktivnosti ne bude više popularna, učenici neće znati gubiti, neće znati raditi, neće znati da budu od koristi užoj, a i široj društvenoj zajednici, pa samim time neće se ni okretati za onim što ih je itekako moglo zanimati, ili ih još uvijek zanima. S druge bi strane, učenici sudjelovanjem u vannastavnim aktivnostima ekoloških sekcija učili o važnosti brige za okoliš, njegovoj zaštiti i uređenju.

Zastupljenost ekoloških sadržaja u kurikulumima

Analiza nastavnih planova i programa za razrednu nastavu pokazuje da su ekološki sadržaji integrirani u više nastavnih predmeta, ali u različitom obimu, dubini i pedagoškoj svrsi. Pregled kurikuluma *Moja okolina*, *Priroda* i *Društvo* (Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK, 2023) otkriva kako se ekološke teme pojavljuju kao:

- osnovna znanja i pojmovi (npr. biljke, voda, zrak, otpad),
- praktične vještine (npr. sortiranje otpada, briga za okoliš),
- vrijednosni stavovi (npr. odgovornost, empatija prema prirodi).

Kurikulum *Moja okolina* (1. i 2. razred)

U kurikulumu ovog predmeta, koji spaja elemente prirodnog i društvenog okruženja djeteta, ekološki sadržaji se pojavljuju implicitno i eksplicitno u više domena. Fokus je na:

- Upoznavanju prirodne i društvene sredine,

- Razlikovanju živih i neživih bića,
- Razumijevanju osnovnih pravila ponašanja u prirodi,
- Razvijanju brige za biljke, životinje i okoliš.

Učenici usvajaju ekološke vrijednosti kroz konkretne i svakodnevne primjere (npr. šetnja parkom, posmatranje promjena u prirodi), što je u skladu s teorijom **iskustvenog učenja** (experiential learning) koja naglašava važnost neposrednog kontakta s prirodom (Orr, 1992; Mantere, 1992).

Međutim, sadržaji još uvijek nisu sistematski strukturirani u ciljeve obrazovanja za održivi razvoj (ESD), iako ih pripremaju za kasnije faze formalnog ekološkog obrazovanja.

Kurikulum *Priroda* (3. i 4. razred)

Predmet *Priroda* predstavlja ključnu dionicu za razvoj **ekološke pismenosti**, jer uvodi učenike u osnovne pojmove ekologije, energije, kružnih tokova i međuzavisnosti među živim bićima. Ekološki sadržaji su ovdje:

- jasno definisani i sistematizirani (npr. ekosistemi, lanac ishrane, fotosinteza),
- često popraćeni praktičnim aktivnostima – terenski rad, eksperimenti, praćenje promjena u prirodi,
- povezani s pojmovima održivog razvoja – racionalno korištenje vode, zagađenje, reciklaža.

Ovaj kurikulum odgovara savremenim pedagoškim pristupima poput ekopedagogije (Misiaszek, 2017; Sterling, 2010), koja zahtijeva povezivanje naučnih činjenica s etikom i odgovornošću prema okolišu. U tom smislu, *Priroda* predstavlja najkompletniji okvir za razvoj kognitivnih, afektivnih i akcijskih dimenzija ekološke svijesti kod učenika.

Kurikulum *Društvo* (5. razred)

Kao predmet koji se bavi društvenim zajednicama i građanskim odgojem, *Društvo* se u ekološkom kontekstu fokusira na odgovorno ponašanje u zajednici. Ekološki sadržaji ovdje nisu dominantni, ali su vrijednosno i normativno usmjereni:

- Ističe se uloga pojedinca u zaštiti prirode,
- Povezuju se prirodni resursi sa društveno-ekonomskim razvojem,
- Promovišu se državne i kulturne vrijednosti s elementima ekološke odgovornosti.

Ova vrijednosna dimenzija je izuzetno važna jer pomaže učenicima da shvate ekologiju kao društvenu i političku odgovornost, ne samo kao prirodnu pojavu. Međutim, sadržaji su ovdje manje razrađeni i više zavise od angažmana nastavnika u vannastavnim i projektno orijentisanim aktivnostima (Delalić & Hadžikadunić, 2019).

Komparativni prikaz

<i>Predmet</i>	<i>Ekološki sadržaji</i>	<i>Dominantna dimenzija</i>	<i>Pedagoški potencijal</i>
<i>Moja okolina</i>	Implicitni i eksplicitni	Posmatranje, osjećaj odgovornosti	Temelj za razvoj ekološke svijesti
<i>Priroda</i>	Visoka eksplicitnost	Naučno znanje, eksperiment, refleksija	Ključni predmet za ekološku pismenost
<i>Društvo</i>	Umjerena zastupljenost	Vrijednosti, ponašanje, odgovornost	Građenje identiteta ekološki osvijećenog građanina

Ekološki sadržaji su prisutni u nastavnim planovima i programima osnovnih škola, ali im je potrebna jača horizontalna i vertikalna integracija. Postoji veliki potencijal za razvoj održivih praksi kroz projektno učenje, međupredmetne veze i vannastavne aktivnosti, koje bi mogle omogućiti učenicima dublje razumijevanje i emocionalnu povezanost s prirodom.

DISKUSIJA

Rezultati istraživanja ukazuju na prisustvo ekoloških sadržaja u nastavnim planovima i programima razredne nastave, ali s jasno izraženim razlikama u dubini, učestalosti i svrsi njihove implementacije, posebno u okviru vannastavnih aktivnosti. Ekološki odgoj u školskom kontekstu još uvijek nije sistematski niti ravnomjerno integrisan, što se posebno očituje u činjenici da u nekim školama uopće ne postoje organizovane ekološke sekcije, dok u drugim one funkcionišu kroz jasno strukturirane aktivnosti.

Iako dokumenti poput kurikuluma predmeta *Moja okolina*, *Priroda* i *Društvo* sadrže niz nastavnih jedinica koje obrađuju ekološke teme, njihova zastupljenost je često implicitna i nedovoljno operacionalizovana za vannastavni rad. U tom kontekstu, rezultati ovog istraživanja potvrđuju zapažanja drugih autora koji naglašavaju potrebu za snažnijom integracijom ekoloških vrijednosti u sve dimenzije školskog kurikuluma (Sterling, 2010; Delalić, 2018; Tufekčić, 2021).

Kurikulum predmeta Priroda (3. i 4. razred) pokazuje najveći potencijal za razvoj ekološke pismenosti, jer nudi eksplicitne i konceptualno zaokružene sadržaje u domenu ekologije, održivosti i međuzavisnosti živih sistema. Ovaj kurikulum direktno korespondira s principima ekopedagogije, koja promoviše aktivnu, refleksivnu i etički usmjerenu nastavu (Misiaszek, 2017; Capra, 1992). Međutim, čak i u ovom predmetu, potencijal za vanučioničko djelovanje – kroz projekte, akcije ili interdisciplinarne pristupe – ostaje slabo eksploatisan.

Nasuprot tome, Moja okolina ima važnu ulogu u formiranju osnovnih emocionalnih i senzornih odnosa djece prema prirodi, ali s obzirom na njihovu dob, sadržaji ostaju površinski i kontekstualno ograničeni. To potvrđuje potrebu za kontinuiranim razvojem i vertikalnim povezivanjem ekoloških sadržaja kroz sve razrede osnovnog obrazovanja, uključujući i kroz vannastavne aktivnosti koje omogućuju iskustveno učenje i dublju identifikaciju s vrijednostima održivosti (Orr, 1992; Mantere, 1992).

Posebno je značajna uloga vannastavnih aktivnosti kao prostora slobodnijeg i kreativnijeg izraza ekoloških vrijednosti. Analizom konkretnih praksi u školama koje imaju ekološke sekcije utvrđeno je da se kroz njih realizuje širok spektar aktivnosti: od obilježavanja važnih ekoloških datuma, preko ekoloških radionica, izložbi, projekata i izleta, do konkretnih akcija pošumljavanja i njege školskog okoliša. Ove aktivnosti ne samo da obogaćuju iskustvo učenika, već razvijaju vrijednosti solidarnosti, odgovornosti i empatije prema prirodi – dimenzije koje su ključne za oblikovanje ekološke svijesti (Hungerford & Volk, 1990; Palmer, 2002).

Međutim, nedovoljna zastupljenost ekoloških sekcija u pojedinim školama, kao i nedostatak jasnih standarda i podrške za njihovu implementaciju, ukazuje na potrebu sistemskog pristupa ovom pitanju. Ekološko obrazovanje se ne može oslanjati isključivo na entuzijizam pojedinih nastavnika, već mora biti strateški podržano kroz normative, stručne obuke i uvezivanje sa lokalnom zajednicom (UNESCO, 2017).

U tom smislu, istraživanje potvrđuje važnost institucionalizacije ekoloških sadržaja kroz sve oblike školskog djelovanja – i formalne i neformalne – kako bi učenici ne samo stekli znanja, već i razvili trajne vrijednosne orijentacije prema zaštiti i očuvanju životne sredine.

ZAKLJUČCI

Istraživanje je pokazalo da ekološki sadržaji imaju svoje mjesto u formalnom kurikulumu osnovnoškolskog obrazovanja, ali njihova zastupljenost u okviru vannastavnih aktivnosti još

uvijek nije dovoljno sistematizovana niti jednako dostupna u svim školama. Dok pojedine škole pokazuju visoku angažiranost kroz rad ekoloških sekcija, radionica i projekata, druge u potpunosti izostavljaju ovu dimenziju obrazovanja, čime se propušta značajna prilika za razvoj ekološke svijesti kod učenika.

Analiza kurikuluma predmeta Moja okolina, Priroda i Društvo ukazuje na različite pedagoške pristupe i domene djelovanja – od senzibilizacije i opažanja prirode, preko usvajanja naučnih pojmova, do vrijednosnog oblikovanja građanske svijesti. Ipak, vertikalna integracija ekoloških sadržaja kroz razrede, kao i horizontalno povezivanje s neformalnim oblicima obrazovanja, ostaju nedovoljno razvijeni.

Vannastavne aktivnosti predstavljaju izuzetno važan prostor za iskustveno, emocionalno i vrijednosno učenje, posebno jer omogućavaju učešće učenika u realnim životnim situacijama i zajedničkim akcijama. Njihov puni potencijal može se ostvariti samo ukoliko postoji jasna strategija, podrška školskog menadžmenta i aktivno uključivanje lokalne zajednice.

Zaključno, iako su pojedina pozitivna ostvarenja prisutna, ekološko obrazovanje u vannastavnom kontekstu još uvijek nije institucionalno zaštićeno niti valorizirano u mjeri koja bi odgovala savremenim izazovima zaštite okoliša i ciljevima održivog razvoja.

Dobiveni rezultati ukazuju na više važnih implikacija za obrazovnu praksu, razvoj kurikuluma i oblikovanje obrazovnih politika u oblasti ekološkog obrazovanja:

- Poticanje systemske integracije ekoloških sadržaja: Iako su uočeni pozitivni primjeri vannastavnih ekoloških aktivnosti, nedostatak standardizacije i systemske podrške upućuje na potrebu da se ekološki sadržaji formalno uvrste u nastavne planove i programe vannastavnih aktivnosti kao obavezna komponenta u razvoju škole. Ova integracija treba biti utemeljena na principima obrazovanja za održivi razvoj (UNESCO, 2017).
- Profesionalna podrška i obuka nastavnika: Rezultati sugeriraju da kvalitet i opseg ekoloških aktivnosti u velikoj mjeri zavise od lične inicijative nastavnika. To naglašava potrebu za kontinuiranim stručnim usavršavanjem u oblasti ekološke pedagogije, kako bi svi nastavnici bili osnaženi da efikasno planiraju i realizuju ekološki orijentisane aktivnosti.
- Uključivanje lokalne zajednice i roditelja: Vannastavne aktivnosti pružaju priliku za jačanje saradnje između škole i lokalne zajednice. Uključivanje ekoloških

organizacija, roditelja i lokalnih aktera može doprinijeti stvaranju autentičnih, relevantnih i održivih projekata koji povezuju učionicu s realnim životnim kontekstima.

- Razvoj ekološke pismenosti kroz projektno učenje: Vannastavne aktivnosti su idealan prostor za primjenu metoda projektne nastave, koja podstiče timski rad, kritičko mišljenje i emocionalnu povezanost s prirodom. Promišljenim vođenjem takvih projekata može se kod učenika razviti dublja svijest o okolišnim pitanjima, ali i kompetencije potrebne za djelovanje.
- Normativno i političko prepoznavanje uloge vannastavnih aktivnosti: Ekološko obrazovanje ne smije biti svedeno samo na formalne sadržaje. Potrebno je da obrazovne vlasti prepoznaju i institucionalno podrže ulogu vannastavnih aktivnosti kao ravnopravnog dijela odgojno-obrazovnog procesa. To podrazumijeva alokaciju resursa, razvoj kurikuluma, evaluaciju i valorizaciju ovih aktivnosti u sistemu školstva.

Na temelju rezultata provedenog istraživanja i uočenih ograničenja, mogu se izdvojiti sljedeće preporuke za buduća istraživanja i unaprjeđenje znanstvene osnove ekološkog obrazovanja u kontekstu vannastavnih aktivnosti:

- Proširiti obim uzorka i uključiti više kantona: Buduća istraživanja trebala bi obuhvatiti veći broj škola iz različitih dijelova Bosne i Hercegovine kako bi se omogućila komparativna analiza i generalizacija nalaza. Regionalne razlike u pristupu ekološkim temama mogle bi dati dodatne uvide u faktore koji doprinose ili ograničavaju ekološko obrazovanje.
- Uključiti percepcije učenika i roditelja: Dosadašnje istraživanje je fokusirano na sadržajnu analizu dokumenata. Buduća istraživanja mogla bi obuhvatiti stavove učenika i roditelja o relevantnosti i kvaliteti ekoloških sadržaja u vannastavnim aktivnostima, čime bi se dobila potpunija slika njihovog stvarnog utjecaja.
- Analizirati realizaciju u praksi: Preporučuje se provođenje kvalitativnih istraživanja (npr. studija slučaja, etnografski pristupi) koja bi pratila realizaciju ekoloških aktivnosti u školama, te analizirala prepreke i faktore uspjeha iz perspektive nastavnika, učenika i uprava škola.

- Razviti instrumente za evaluaciju utjecaja ekoloških aktivnosti: Potrebno je razviti validirane instrumente za mjerenje efekata vannastavnih ekoloških aktivnosti na razvoj ekološke svijesti, stavova i ponašanja učenika. Takvi instrumenti bi omogućili dugoročno praćenje i vrednovanje rezultata ekološkog obrazovanja.
- Istražiti povezanost s akademskim postignućima i socioemocionalnim razvojem: Preporučuje se i istraživanje mogućih veza između uključenosti u ekološke vannastavne aktivnosti i općeg uspjeha učenika, razvoja empatije, osjećaja odgovornosti i građanske participacije.

LITERATURA

1. Capra, F. (1992). *The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems*. New York: Anchor Books.
2. Delalić, V. (2018). *Škola u prirodi*, Sarajevo: Dobra knjiga
3. Delalić, V., & Hadžikadunić, E. (2019). Igra u nastavi moje okoline. U A. Arnaut (ur.), *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Zenici*, XVII, 239–250. Zenica: Filozofski fakultet Univerziteta u Zenici.
4. Huskić, S. (2024). *Ekološki odgoj i obrazovanje u vannastavnim aktivnostima*. (Magistarski rad). Zenica: Univerzitet u Zenici, Filozofski fakultet.
5. Mantere, M.-H. (1992). Ecology, environmental education and art teaching. U L. Piironen (Ed.), *Power of Images*. Helsinki: INSEA, Finland.
6. Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK. (2023). *Kurikulum nastavnog predmeta Moja okolina*. Zenica: Pedagoški zavod.
7. Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK. (2023). *Kurikulum nastavnog predmeta Priroda*. Zenica: Pedagoški zavod.
8. Ministarstvo za obrazovanje, nauku, kulturu i sport ZDK. (2023). *Kurikulum nastavnog predmeta Društvo*. Zenica: Pedagoški zavod.
9. Miasiaszek, G. W. (2017). *Educating the Global Environmental Citizen: Understanding Ecopedagogy in Local and Global Contexts*. New York: Routledge.
10. Okur-Berberoglu, E., Yalcin-Ozdilek, S., Eryaman, M.Y., Uygun, S., & Cetinkaya-Edizer, Z. (2015). An Intervention for Environmental Awareness: Ecopedagogy-Based Outdoor Environmental Education. *Turkish Journal of Teacher Education*, 4(2), 126-138.

11. Orr, D. W. (1992). *Ecological Literacy: Education and the Transition to a Postmodern World*. Albany: State University of New York Press.
12. Palmer, J. (2002). *Environmental Education in the 21st Century: Theory, Practice, Progress and Promise*. London: Routledge.
13. Sterling, S. (2010). Transformative learning and sustainability: sketching the conceptual ground. *Learning and Teaching in Higher Education*, (5), 17–33.
14. Tilbury, D. (1995). Environmental education for sustainability: Defining the new focus of environmental education in the 1990s. *Environmental Education Research*, 1(2), 195–212.
15. UNESCO. (2017). *Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives*. Paris: UNESCO.

REPRESENTATION OF ENVIRONMENTAL TOPICS IN THE EXTRACURRICULAR CURRICULUM OF PRIMARY SCHOOLS

Abstract

In contemporary education, extracurricular activities represent an important platform for promoting environmental literacy and raising awareness of sustainable development. This study examines the representation of environmental topics in the extracurricular curricula of primary schools in Bosnia and Herzegovina. The aim of the research was to analyze the scope, structure, and pedagogical potential of environmental themes within school-level documents.

A qualitative content analysis was conducted on the curricula of three primary school subjects—My Environment, Nature, and Society—as well as on the yearly plans of environmental clubs. The findings indicate that while environmental topics are present, their distribution is inconsistent and often lacks clearly defined goals in the context of education for sustainable development. The subject Nature demonstrates the most explicit and systematic integration of environmental content, My Environment contributes through experiential learning, while Society integrates ecological themes through a values-based approach.

Moreover, the analysis of extracurricular activity plans reveals a limited number of schools that implement structured environmental clubs and projects, suggesting a lack of institutional support and underutilization of extracurricular settings for developing environmental awareness. The study concludes that stronger horizontal and vertical integration of environmental content is

needed, alongside the empowerment of teachers and schools through professional development and curricular innovation.

Keywords: *environmental education, primary school, extracurricular activities, curriculum, sustainable development, environmental awareness, content analysis*